

ŽIDOVSKÁ TEMATIKA VE VÝUCE – NOVÉ NÁMĚTY

JEWISH THEMES AT SCHOOL – NEW TOPICS

Markéta Zvolánková

Abstrakt

Zevrubnou analýzou českých školských dokumentů bylo prokázáno, že všichni čeští studenti by měli být vedeni k náboženskému povědomí, a to v širokém kulturněhistorickém kontextu. Splnění tohoto požadavku je ověřováno u maturitních zkoušek. Práce je zaměřena na výuku tematiky židovské, již nelze v hodinách obejít, bývá však často prezentována zkosnatěle. Kromě pohledu na běžnou praxi tak práce předně přináší nové náměty do výuky.

Klíčová slova: Židé, školství, historie, jazyk

Abstract

A thorough analysis of Czech educational documents has shown that all Czech students should be led to religious awareness, in a broad cultural-historical context. Compliance with this requirement is verified at the “maturita” test. The work is focused on the teaching of Jewish themes, which cannot be circumvented, but is often presented ominously at school. Therefore, in addition to looking at common practice, first of all the work brings new ideas into the tuition.

Key words: Jews, education, history, language

1 NÁBOŽENSKÁ TÉMATIKA NA ŠKOLÁCH

1.1 Teorie

Počátkem roku 2017 byl proveden výzkum¹ s cílem zjistit, zda je v kurikulárních dokumentech vydávaných MŠMT ČR zakotvena „náboženská tematika“² a v případě kladného výsledku rovněž specifikovat její postavení v rámci celku. Za tímto účelem bylo přistoupeno k detailní analýze tzv. *Rámcových vzdělávacích programů* (RVP) a dále tzv. *Katalogů požadavků zkoušek společné části maturitní zkoušky* platných pro rok 2017/2018³.

Výsledky studie jasně ukázaly, že „náboženské povědomí“ je požadováno po občanech ČR ze zákona; zastává ve vybraných dokumentech roli plnohodnotnou. Studenti by k němu měli být vedeni nejen ve výuce jednotlivých předmětů, ale také skrze tzv. průřezová témata⁴ a klíčové kompetence⁵. Důraz by přitom měl být kladen nejen na znalosti základních principů té které víry, nýbrž i na zasazení problematiky do širšího sociálního, historického, literárního,

¹ Náboženská tematika ve výuce literatury na střední škole in QUAERE .: recenzovaný sborník příspěvků vědecké interdisciplinární mezinárodní vědecké [sic] konference doktorandů : „Hradec Králové, Česká republika, ISBN 978-80-87952-20-7. (dostupné zde: www.vedeckekonference.cz/library/proceedings/quaere_2017.pdf)

² Náboženské symboly, texty, skupiny osob jiného než křesťanského náboženství a jejich způsob života apod.

³ Dokumenty byly zvoleny záměrně. Mají obecně závaznou platnost, jsou tudíž klíčové jak pro tvorbu tzv. Školních vzdělávacích plánů, tak pro úspěšné složení maturitní zkoušky.

⁴ Osobnostní a sociální výchova, výchova demokratického občana, výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, multikulturní výchova, environmentální výchova, mediální výchova.

⁵ Soubory vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj jedince, jeho aktivní zapojení do společnosti a budoucí uplatnění v životě (více zde: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/P/158/klicove-kompetence-a-jejich-uloha-v-predskolnim-vzdelavani.html/>).

kulturního a politického rámce. Ten by měl být prostředkován osvědčenými pedagogy - facilitátory⁶.

1.2 Praxe

Podle *Katalogu požadavků zkoušky společné části maturitní zkoušky z českého jazyka pro rok 2017/2018* budou studenti závěrečných ročníků z „náboženského povědomí“ testováni, například formou otázek vztahujících se k tematice židovské.

Judaismus jako jedno ze tří abrahámovských náboženství ovlivňuje českou historii i písemnictví řadu staletí a vzhledem k rozsáhlé symbolice, jež se k tématu váže, je zhora nemožné se mu na školní půdě vyhnout. Otázkou zůstává, jakým způsobem je daná problematika studentům prezentována.

Mnozí učitelé se snaží židovskou potažmo česko-židovskou historii zestručnit na několik vybraných období. Mezi často skloňované patří starověk - epocha biblická a dále středověk - rudolfínská Praha⁷. Největší prostor pak zpravidla dostává novověk - druhá světová válka a holocaust.

Tento zjednodušený pohled ovšem vůbec neodpovídá cílům stanoveným v RVP a pevně věřím, že ani představám skutečných facilitátorů. Ti vědí, že vynecháním stovek let společné historie studenty ochuzujeme, a to nejen o poznatky ze života národa židovského, nýbrž i o porozumění vývoji národa českého.

Má-li si student „uvědomovat – v rámci plurality a multikulturního soužití – vlastní kulturní, národní a osobnostní identitu a přistupovat s aktivní tolerancí k identitě druhých“⁸, bude zapotřebí rozšířit jeho obzory a upozornit ho na fakt, že:

„...češství bylo do současnosti tvořeno součinností a podílem moravským, německým a židovským, oblastí ducha latinského a mediteránního, jsouc jediné takto zvláštní modifikací evropanství, nikoli jen vnějškového či administrativního, leč hluboce a odedávna vnitřního.“⁹

2 ČESKO – ŽIDOVSKÉ DĚJINY

2.1 České prameny

Máme-li se zabývat blíže česko-židovskou koexistencí, musíme se ponořit hluboko do historie, konkrétně do 7. století, kdy byl vytvořen první kmenový svaz Slovanů vedený franckým kupcem Sámem. Ten dle kronik „přál více mravům orientálním než domácím“¹⁰. Přihlédneme-li k hebrejskému původu jeho jména¹¹ a dále k faktu, že dvorními zprostředkovateli obchodu Merejovců i Karlovců byli Hebrejci, lze se ptát, nebyl-li právě on prvním významným Židem v českých dějinách.

O aktuálnosti otázky svědčí i níže citovaná slova Lubomíra Zaorálka, tehdejšího šéfa české diplomacie, který během oficiální návštěvy Jeruzaléma v roce 2014 prohlásil:

„Někteří historici dokonce tvrdí, že člověkem, který vytvořil první politickou entitu na české půdě a jehož jméno bylo Sám, byl ve skutečnosti židovský kupec.“¹²

⁶ Odborník na vedení diskuse, asistent usnadňující vzájemnou komunikaci, osobnost znalá věci.

⁷ Reálný obraz však často překrývá rouška fantastična. Více v chystané práci o Golemovi připravované ve spolupráci s Katedrou českého jazyka Západočeské univerzity.

⁸ RVP Kompetence občanská. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/racove-vzdelavaci-programy>.

⁹ ROTREKL, Zdeněk. Literatura – vězení – doba. In: *Literatura vězení exil*, vyd. 1. Praha: Nadace Readers International, 1997, s. 23. ISBN 80-901813-3-3.

¹⁰ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, s. 14. ISBN 80-900895-4-2.

¹¹ Sám – Samuel, hebrejsky: שמואל, Šemu'el neboli „vyslyšel Bůh“ či „jméno Boží“. Samuel [online] Centrum.cz Dostupné z: <http://svatky.centrum.cz/svatky/jmenne-svatky/samuel-631/>.

¹² Židovský tiskový a informační servis [online] Dostupné z: <http://www.ztis.cz/rubrika/izrael/clanek/ministr-zaoralek-ve-svate-zemi-i-kupec-samo-byl-mozna-zid> a dále [online] Idnes.cz

V případě kupce Sába jde, přiznávám, jen o spoře podloženou hypotézu. Oficiálně potvrzuje přítomnost Židů v Čechách jednak analýza dvou právních dokumentů, a to *přípisu solnohradského arcibiskupa Arna* a dále tzv. *Raffelstettenského celního a plavebního řádu Ludvíka IV*, a především pak zpráva židovského kupce Ibrahima Ibn Jakúba o Praze¹³. Díky těmto textům lze s jistotou konstatovat, že Židé v českých zemích žili a obchodovali na začátku 9. století:

„Za času prvního středověku býval Žid asi jediným obchodníkem mezi vzdělaným jihem a nevzdělaným severem.“¹⁴

Až do prvních křížových výprav byla situace Židů v českých zemích poměrně příznivá. Králové (Vratislav II., Soběslav II.) je považovali za tzv. hospites (hosté), cizince s výsadami. Židé tak mohli volně podnikat, volili si svobodně bydliště, provozovali řemesla, získávali půdu, často také pracovali u dvora a jejich obce měly plnou autonomii. To ostatně popisuje samotný Kosmas:

„Nebo nikde se lépe neobohatíš, nikde více nezvelebiš, jako v podhradí Pražském a v ulici Vyšehradské. Tam jsou Židé zlatem a stříbrem nejvíce oplývající, tam z veškerých národů kupci nejbohatší, tam peněžníci nejzámožnější, tam tržiště, na kterém kořist hojná a přes hojnost dostane se tvým vojínům.“¹⁵

Ruku v ruce s vývojem a upevňováním postavení katolické církve v Evropě se však postavení Židů ve většinové společnosti měnilo.

Jakkoliv byly křižáky vedeny především za účelem vysvobození Svaté země z područí muslimů, prvními oběťmi křižáků se stali právě Židé, již byli katolickou církví označeni za národ zodpovědný za smrt Krista¹⁶. K velkému pogromu došlo rovněž v Čechách roku 1098, o čemž se zmiňuje František Palacký:

„Vybili r. 1098 židovské domy v Praze, sebrali z nich všechno cenné, včetně náradí...“¹⁷

Strachující se Židé se pak tajně stěhovali do Polska, do Uher a na Moravu. Kníže Břetislav však striktně nesouhlasil s tím, aby si s sebou brali jakýkoliv majetek, jak zaznamenal Kosmas¹⁸:

„Bez groše přišli jste k nám, tedy bez groše táhněte, kam chcete...“

Názory na to, zda by cizinci bylo usazení na českém území vskutku povoleno bezúplatně a zda lze zisk z úvěrového podnikání považovat za pracně nabytý, se mohou lišit. Faktem však zůstává, že předmětný majetek byl Židy získán v době, kdy byli ještě oficiálně osobně svobodní, a tudíž by jim měl patřit. Podle panovníka však náležel zemi, v níž jej nabyli, respektive králi samému. Tento argument se brzy prosadil a ve 13. století byl kodifikován v právních předpisech:

„Jako osobně nesvobodní servi camerae regiae (otroci či služebníci královské komory, Kammerknechte) byli podřízeni přímo panovníkovi, a tak pozice, do níž byli tlačeni v předchozích staletích, byla nyní právně potvrzena...Panovník si činil na židy obdobné právo

Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/zaoralej-izrael-navsteva-samo-kupec-zid-f0a-/zahranicni.aspx?c=A141105_115054_zahranicni_aha.

¹³ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, s 13. ISBN 80-900895-4-2.

¹⁴ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, s 15. ISBN 80-900895-4-2.

¹⁵ KOSMAS: *Kosmův letopis český s pokračováními kanovníka Vyšehradského a mnicha Sázavského*. Přeložil V. V. Tomek, Praha: Nadání Františka Palackého, 1882, s. 109. Dostupné z: http://www.pdfknihy.maxz.one.eu/books/kroniky/kosmuw_letopis_cesky.pdf.

¹⁶ Zároveň byli Židé označeni za tzv. národ svědků, již měli být chráněni před násilím. Paradoxně se tak Židé stávali obětí těch, kteří samo sobě dali za úkol je chránit. Přesto se v ediktech mnohých papežů (Inocenc IV.), ale i některých panovníků (Přemysl Otakar II.) defenzivní snahy projevíly.

¹⁷ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, s 18. ISBN 80-900895-4-2.

¹⁸ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, s 18. ISBN 80-900895-4-2.

*jako například na horní podnikání, na ražbu mincí, na mostné, cestné a podle toho s nimi zacházel.*¹⁹

Na IV. lateránském koncilu r. 1215 byla potvrzena úplná segregace židovských obyvatel křesťanských zemí a bylo jim přikázáno nosit viditelné označení²⁰. Křesťanům bylo zakázáno se se Židy přátelsky stýkat, hostit je a nechat se od nich hostit. Vzájemné intimní vztahy byly rovněž zapovězeny. Židé nesměli vlastnit půdu, zabývat se zemědělstvím a zaměstnávat křesťany. Ztratili také právo na sebeobranu. Živnost byla Židům zprvu zakázána zcela, později jim byl provoz některých řemesla v rámci ghetta²¹ povolen.

Kromě těch náboženských zde hrály roli rovněž důvody ekonomické. Nově se rodící společenská vrstva – měšťanstvo – jednoduše potřebovala minimalizovat konkurenci. Hlavním zdrojem příjmů se tak Židům stal obchod s úroky, jež křesťané provozovat nesměli²².

Židovská politika v Evropě se ale lišila, a to nejen mezi dílčími státy, ale i v jejich rámci. Podle potřeb a nálad byly zákony utužovány, nebo mírněny. Čeští panovníci vedli židovskou politiku rafinovaně. Ani v českých zemích se Židé nevyhnuli různým projevům antisemitismu²³, ovšem soudě podle dostupných historických pramenů nezažívali zdaleka takový útlak jako jejich jižní či východní sousedé.

V Čechách platily zákony vztahující se k Židům vždy jen po doby vlády panovníka. Nový vladař pak stávající pravidla buď stvrdil, nebo pozměnil. Nejvýznamnějším dokumentem se tak stala *Statuta Judaeorum* vydaná roku 1278 Přemyslem Otakarem II., jež až do 18. století tvořila základ židovského zákonodárství v Čechách a na Moravě²⁴. Třicet dva paragrafů vymezujících poměr Židů k vladaři a ke křesťanskému obyvatelstvu bylo v téměř nezměněné podobě akceptováno všemi Přemyslovými následovníky.

Židovská obec byla definována jako majetek koruny. Byla povinna platit králi daně a poskytovat mu půjčky. Na druhou stranu, jakýkoliv útok proti Židům a jejich majetku byl považován za napadení královské komory, což zásadně ovlivnilo trestní systém. Zákoník také stanovoval pravidla židovského obchodu s penězi. Část textu se rovněž zabývala judaismem a antisemitismem:

*„S odvoláním na buly Inocence IV. zakazovala Statuta nutit Židy usedlé v království ke křtu a odmítala paušální obviňování manipulace s lidskou krví a z rituálních vražd.*²⁵

2.2 Židovské zdroje

Mezi roky 965 a 966 vznikla na popud Córdobašského chalífy rozsáhlá zpráva o Praze, první písemná zmínka o městě vůbec. Jejím autorem se stal židovský kupec a diplomat Ibrahim Ibn Jakúb Al-Isrá ilí at-Tartuší.

„Zprávu o střední Evropě zachoval Ibrahim Ibn Jakúb, který se narodil v španělské Tortose, získal dobré vzdělání a uchýlil se v Córdoba. Odtud ho chalífa vyslal do západní a střední Evropy, nevíme, zda jako diplomata nebo obchodníka, případně zda povolání obchodníka nebylo jen maskováním pro výzvědy poměrů na východě...“

píše magistr Škvrňák z Masarykov univerzity opíraje se o řadu historických pramenů²⁶.

¹⁹ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, s 22. ISBN 80-900895-4-2.

²⁰ plášť, kukla, čepice, špičatý klobouk s rolničkou, stuha ve vlasech apod.

²¹ Zejména na venkově nebylo možné vytvořit oddělené ghetto. Vznikaly tak židovské ulice či osady. Privilegovaní jedinci (finančníci, lékaři, učenci) směli „hranice“ ghetta překračovat.

²² Z hlediska křesťanství nebylo možné vydělávat na čase (úrok byl považován za poplatek za čas mezi půjčením a vrácením), protože čas nenáležel jim samým, ale Bohu.

²³ Byli označováni za původce moru, za vrahy křesťanských dětí a panen, za hanobitele hostie a traviče studní, byli násilím křtěni a hromadně vražděni (pogromy).

²⁴ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, s 23. ISBN 80-900895-4-2.

²⁵ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, s 24. ISBN 80-900895-4-2.

Ibn Jakúb započal svoji cestu ve francouzském Boradeaux, odkud pokračoval přes město Utrecht k Polabským Slovanům (Obodrité), načež se v Magdeburku účastnil audience u samotného císaře Oty. Nejvýhodnějším bodem výpravy se pak Ibn Jakúbovi stalo „největší město co do obchodu“ - Praha.

Svou návštěvu Ibn Jakúb neopomenul zaznamenat²⁷. Podrobná zpráva, dodnes čtenářsky zajímavá, by mohla, domnívám se, sloužit jako pracovní text ve výuce napříč předměty, a to hned z několika důvodů.

Zaprvé jde o nespornou výpovědní hodnotu textu, jenž prozrazuje mnohé o stavu českých zemí na sklonku 10. století. Významnou roli hraje rovněž výjimečnost tématu i jeho zpracování. V období, kdy se české písemnictví teprve rodí a rozvinutější latinská či staroslověnská literatura nevěnuje světským záležitostem dostatečnou pozornost, se český živel stává stěžejním motivem logicky vystavěného textu napsaného osobitým autorským stylem vzniknuvším s přihlédnutím k estetickým i odborným potřebám čtenáře. Relace navíc zachycuje zdánlivě marginální poznatky, díky nimž však lze poukázat na starobylost některých typických slovanských (českých) symbolů a tradic:

„Očima člověka z jiného kulturního prostředí zaznamenal (Ibn Jakúb) zdejší realie, které by jinak zůstaly zapomenuté – zdejším kronikářům přišly tak samozřejmé, že je nebylo třeba popisovat.“²⁸

O samotné Praze diplomat prozrazuje:

„Město Frága je vystavěno z kamene a vápna a je největším městem co do obchodu. Přichází sem z města Kráková Rusové a Slované se zbožím. A z krajin Turků muslimové, židé a Turci rovněž se zbožím a obchodními mincemi. Ti vyváží od nich otroky, cín a různé kožišiny. Jejich země je nejlepší zemí severu a nejzásobenější v potravinách. V městě Frága vyrábí se sedla, uzdy a tlusté štíty, kterých se užívá v těchto zemí.“²⁹

Praha byla ve své době centrem dálkového obchodu. Skrze město vedla významná obchodní cesta spojující Pyrenejský poloostrov s Hedvábnou stezkou. Největší výnosy pak přinášel obchod s otroky, díky němuž se Praha celosvětově proslavila.

Mnozí otroci byli přitom účelně získáváni během vojenských výprav v pomezí Polska a Ukrajiny. Ne nadarmo se proto Židé o Čechách i o místním jazyce zmiňují jako o zemi a řeči kanaánské. Hebrejci totiž běžně nahrazují zeměpisná a etnická pojmenování vhodnými výrazy biblickými. Zde se nechali inspirovat knihou Genesis, v níž je Kanaán nazván „otrokem svých bratří“³⁰. Blíže se tématem zabýval proslulý jazykovědec Roman Jakobson:

„...protože v I. knize Mojžíšově slovo „Kanaán“ vedle svého ethnického významu označuje i „otroka“, právě tak jako se ve středověkém germánsko-románském usu významově sdružovala slova Slavus „Slovan“ a sclavus „otrok“, je rovnice kanaánský — český dobře odůvodněna, a to tím spíše, že ve středověku pojmenování češtiny jazykem slovanským a české země zemí slovanskou nebylo nikterak neobvyklé...“³¹

²⁶ ŠKVRŇÁK, Jan: *Relace Ibrahima Ibn Jakuba*. E-středověk [online]. 2010 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <http://www.e-stredovek.cz/view.php?cisloclanku=2010070001>.

²⁷ Originál se bohužel nezachoval, nicméně v sedmdesátých letech 19. století byl v Istanbulu objeven rukopis *Knihy cest a poznání* slavného arabsko-španělského geografa Abú Obaida al-Bakrího. Součástí Bakrího spisu pak tvořil text Jakúbův.

²⁸ ŠKVRŇÁK, Jan: *Relace Ibrahima Ibn Jakuba*. E-středověk [online]. 2010 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <http://www.e-stredovek.cz/view.php?cisloclanku=2010070001>.

²⁹ NOVÁK, Jakub: *Zpráva Ibráhima ibn Jákúba o Slovanech a říši Boleslava I.* Aba.wz [online]. 2005 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: http://aba.wz.cz/zprava_ibrahim_ibn_jakuba_o_slovanech.php. Převzato z knihy *Dějiny českého státu v dokumentech* od Zdeňka Veselého. VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Professional Publishing, 2012. ISBN 978-80-7431-064-5.

³⁰ G, 9, 25.

³¹ TYL, Zdeněk: *Řeč a písemnictví českých židů v době přemyslovské*. Naše řeč [online]. 1957, 40 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=4545>.

Důležitá je zejména závěrečná poznámka. Rovnítko mezi pojmy Slovan a Čech totiž používá i Ibrahím Ibn Jakúb. Je třeba chápat, že píše-li diplomat o Slovanech, myslím tím konkrétní slovanský národ a nikoli etnickou skupinu obecně. Jak Slovany (Čechy) charakterizuje?

„Zvláštní je, že obyvatelé země Bújima jsou snědí, černých vlasů, zatímco světlý typ je u nich řídký... Slované se odívají do širokých oděvů, pouze manžety rukávů jsou úzké. Mezi Slovany jsou všeobecně rozšířeny dvě choroby, takže jen málokdo je jedné z nich ušetřen. Jsou to dva druhy vyrážek: spalničky (nebo spála) a vředy,“³²

Následující věta krásně dokresluje pověst o „mlékem a strdím oplývající“ krajině z pera českých kronikářů. Navíc židovský komentátor zachycuje ještě jeden český rys, a totiž lásku k hudbě:

„Jejich nápojem i vínem je med...mají různé druhy strunných i dechových nástrojů. Délka jednoho jejich dechového nástroje obnáší více než dva lokte, strunový nástroj má osm strun a jeho spodní strana je plochá, nikoli vypouklá.“³³

Kupec se vyjadřuje rovněž k zoologii:

„V ... zemi se vyskytuje podivný pták, který je na hřbetě zelený a který opakuje všechno, co slyší z hlasů lidí a zvířat; někdy se ho podaří chytit a podnikají na něj lov. Ve slovanském jazyce se nazývá sbá. Kromě toho žije tak také divoký kur, který se nazývá slovansky tetrá. Má chutné maso a jeho hlas lze slyšet z vrcholů stromů na vzdálenost paprasangu³⁴ i dále. Jsou dva druhy: jeden černý a druhý pestrý, který je krásnější než páv...“³⁵

Jakkoliv bychom mohli Ibn Jakúba označit za vzdělaného světoběžníka, špaček a tetřev mu byli záhadou, což vykresluje český les jako oblast neprobádanou a cizincům jen těžko přístupnou. Z hlediska přírodovědných nauk, jejichž počátky jsou v českých zemích datovány do 14. století, lze považovat Ibn Jakúbův postřeh za cenné svědectví stvrzující přítomnost zmíněných druhů na našem území již v 10. století, tedy v období předvědeckém.

Zajímavý je rovněž pohled autora na hospodářsko-zemědělskou situaci v zemi:

„Slované se pilně věnují zemědělství a výrobě věcí nutných pro obživu a převyšují v tom všechny ostatní národy severu. Sadbu provádějí ve dvou ročních obdobích, v létě a na jaře a mají dvojitý žně. Nejvíce se pěstuje proso. Slované se vyhýbají požívání kuřat, protože se domnívají, že podporuje spalničky; avšak jedí hovězí maso a husy, které jim vyhovují...nevzniká hlad následkem nedostatku deště a z trvalého nahromadění vod. Sucho není u nich zhoubné, neboť nikdo, kdo tím je postižen, se jej nebojí pro dostatečnou vlhkost...“³⁶

Ibn Jakúb, zvyklý na teplé jižanské podnebí, také komentuje slovanskou zimu:

³² NOVÁK, Jakub: *Zpráva Ibráhíma ibn Jákúba o Slovanech a říši Boleslava I.* Aba.wz [online]. 2005 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: http://aba.wz.cz/zprava_ibrahim_ibn_jakuba_o_slovanech.php. Převzato z knihy *Dějiny českého státu v dokumentech* od Zdeňka Veselého. VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Professional Publishing, 2012. ISBN 978-80-7431-064-5.

³³ NOVÁK, Jakub: *Zpráva Ibráhíma ibn Jákúba o Slovanech a říši Boleslava I.* Aba.wz [online]. 2005 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: http://aba.wz.cz/zprava_ibrahim_ibn_jakuba_o_slovanech.php. Převzato z knihy *Dějiny českého státu v dokumentech* od Zdeňka Veselého. VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Professional Publishing, 2012. ISBN 978-80-7431-064-5.

³⁴ Arabská středověká délková míra – 5,762 m.

³⁵ NOVÁK, Jakub: *Zpráva Ibráhíma ibn Jákúba o Slovanech a říši Boleslava I.* Aba.wz [online]. 2005 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: http://aba.wz.cz/zprava_ibrahim_ibn_jakuba_o_slovanech.php. Převzato z knihy *Dějiny českého státu v dokumentech* od Zdeňka Veselého. VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Professional Publishing, 2012. ISBN 978-80-7431-064-5.

³⁶ NOVÁK, Jakub: *Zpráva Ibráhíma ibn Jákúba o Slovanech a říši Boleslava I.* Aba.wz [online]. 2005 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: http://aba.wz.cz/zprava_ibrahim_ibn_jakuba_o_slovanech.php. Převzato z knihy *Dějiny českého státu v dokumentech* od Zdeňka Veselého. VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Professional Publishing, 2012. ISBN 978-80-7431-064-5.

„Země Slovanů jsou nejstudenějších ze všech krajin. Největší mráz je u nich tehdy, kdy jsou noci v úplňku a dny jasné. V tu dobu vzrůstá mráz a tuhne led. Země tvrdne a všechny tekutiny zamrzávají, studně a prameny pokrývají se tvrdou korou, takže jsou nakonec jako kámen.“³⁷

Politickou situaci diplomat shrnuje s nadhledem. Kromě svého názoru cituje i slova arabského autora Al-Masúdího:

„Slované jsou vcelku odvážní a stateční, a kdyby nebyli roztrženi na množství kmenů a oddělených skupin, žádný národ by je nezdolal silou...Slované bojují s Byzantinci, Franky, Lombardany a jinými národy a tato válka je vedena se střídavým štěstím.“³⁸

3 PROLÍNÁNÍ JAZYKŮ

3.1 Čeština v hebrejských textech

Podle Johna Myhilla³⁹ podmiňují příslušnost k etnické skupině čtyři faktory, a to příbuzenství (rasa), náboženství (tradice), rodný jazyk a občanství. Diasporou poznamenaní Židé však až do nedávna dbali zejména na první dvě oblasti:

„...přestože si ponechávali své náboženství a z něj vyplývající kulturní specifika, přijímali i některé kulturní prvky majoritních společností, včetně místních jazyků.“⁴⁰

Postupem času, stejně jako třeba latina či řečtina, tak začala hebrejšтина nabývat podoby jazyka uměle udržovaného. Zůstávala sice nadále jednotným dorozumívacím jazykem, byla však prosazována zejména v rámci komunikace písemné⁴¹. Židovská inteligence se proto brzy začala potýkat s problematikou překladu:

„... středověký učenec ... musel velmi často narážet na její nedostatečnost a nedokonalost.“⁴²

Nebylo možné přesně pojmenovat některé předměty denní potřeby, situace či fráze. Pražští židovští autoři se tak nechali inspirovat svými francouzskými kolegy a snažili se nedostatky překlenout díky tzv. glosám – pomocným jinojazyčným konstrukcím:

„... středověké hebrejsky psané spisy... obsahují řadu slov, která autor hodnotil jako nesrozumitelné nebo nejednoznačné; proto je přeložil, někdy hned do několika cizích jazyků najednou, a/nebo jednoduše definoval.“⁴³

Tzv. glosy kanaánské pak mohou být považovány za první písemné doklady staré češtiny. Jedná se nejčastěji o jednoslovné výrazy inkorporované do hebrejských textů za pomoci spojení *bi-lʿšon Kʿnaʿan* neboli „v jazyce Kanaánu“⁴⁴, zpravidla zachycené hebrejským písmem:

³⁷ NOVÁK, Jakub: *Zpráva Ibráhima ibn Jákúba o Slovanech a řiši Boleslava I.* Aba.wz [online]. 2005 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: http://aba.wz.cz/zprava_ibrahim_ibn_jakuba_o_slovanech.php. Převzato z knihy *Dějiny českého státu v dokumentech* od Zdeňka Veselého. VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Professional Publishing, 2012. ISBN 978-80-7431-064-5.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ ULIČNÁ, Lenka: *Staročeské glosy v středověkých hebrejských rabínských textech*. Olomouc 2014, Disertační práce, UK Praha, Filosofická fakulta, Ústav Blízkého východu a Afriky.

⁴⁰ ULIČNÁ, Lenka: *Staročeské glosy v středověkých hebrejských rabínských textech*. Olomouc 2014, Disertační práce, UK Praha, Filosofická fakulta, Ústav Blízkého východu a Afriky.

⁴¹ Židé v diaspoře neusilovali o její udržení a rovněž nebojovali o vytvoření jiného vlastního jazyka, jakkoliv se v průběhu let míšením hebrejštiny a lokálních jazyků takové specifické dialekty a výjimečně i samostatné jazyky (jidiš) vyvinuly.

⁴² ULIČNÁ, Lenka: *Staročeské glosy v středověkých hebrejských rabínských textech*. Olomouc 2014, Disertační práce, UK Praha, Filosofická fakulta, Ústav Blízkého východu a Afriky.

⁴³ ULIČNÁ, Lenka: *Staročeské glosy v středověkých hebrejských rabínských textech*. Olomouc 2014, Disertační práce, UK Praha, Filosofická fakulta, Ústav Blízkého východu a Afriky.

⁴⁴ ULIČNÁ, Lenka: *Kanaánské glosy*. Nový encyklopedický slovník češtiny [online]. 2017 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KENAANSK%C3%89%20GLOSÝ>.

„Celkem je dosud známo asi 170 lemmat nepropriálních kanaánských glos ve více než 350 dokladech v dílech vzniklých v 11. - 14. stol. (některé opisy jsou mladší).“⁴⁵

Jedná se o důležitý, byť dodnes jen málo prozkoumaný pramen poznání staročestiny, neboť z daného období nejsou dochovány literární památky v češtině a jiných je jen velmi málo. Jako jeden z prvních vědců na nespornou hodnotu kanaánských glos poukázal Roman Jakobson:

„Podle prof. Jakobsona se „kanaánské“ glosy opírají o mluvu pražského měšťanstva a tím by snad bylo možno vyložit i některé odchylky od jazyka českého písemnictví té doby, které bylo — alespoň v první fázi svého vývoje — převážně záležitostí šlechty.“⁴⁶

Kanaánské glosy se nacházejí například v dílech autorů Abrahama Chládky a jeho žáka Izáka Ór Zárúa, příslušníků pražské židovské obce⁴⁷. Chládkovy texty jsou dnes považovány za jeden z nejstarších dochovaných mluvnických rozborů jazyka, přičemž prostřednictvím českých glos osvětluje zákonitosti gramatické (slovní druhy, rod, způsoby, časy apod.). U Izáka, který hovoří o češtině jako o „našem jazyce“, jde pak o cenný materiál lexikální, díky němuž bylo zapotřebí přehodnotit dosavadní názor na stáří a vývoj některých českých slov.

Fakt, že se pražští Židé dorozumívali česky, lze doložit například sobotní rozmluvou při nákupu masa zachycenou Izákem Ór Zarúrou. Úryvek rovněž slouží jako podklad pro zkoumání českých (pražských) reálií⁴⁸.

V současnosti zkoumá kanaánské glosy podrobně doktorka Lenka Uličná. Podle ní se mezi glosami objevují jak výrazy dnes již dobře známé, tak rovněž slova, jejichž smysl nebyl dosud odtajněn případně taková, která nejsou doložená jinými zdroji.

Jakkoliv byly glosy zaznamenávány hebrejským písmem, známým absencí vokálních znaků, čeští autoři byli schopni tuto překážku obejít s využitím doplňujícího samohláskové značení – punktace (umístěné pod grafémem) a tzv. *matres lectionis* – pomocných grafémů. Nejstarší české souvětí tak možná zní: „*Toliko budi státý a neměj s'a iné péci*“⁴⁹ a nalezneme jej v opise komentáře Josefa Kary, francouzského biblického exegeta 12. století.

3.2 Hebraismy a idišismy v češtině

Profesor Jakobson nadále upozorňoval na úlohu, již sehrála (staro)čeština ve vývoji jidiš. Jidiš je jediný vskutku svébytný židovský jazyk vzniknuvší v 10. století v diaspoře. Vychází pravděpodobně ze středohornoněmčiny, nicméně až 20% slovní zásoby jidiš tvoří výrazy hebrejské a aramejské a 15% výrazy slovanské⁴⁹. Modlitba *Almechtiger*, první souvislý text v jidiš, byla vydána v Praze roku 1526. Židé v českých zemích používali jidiš pro běžnou komunikaci až do 18. století, kdy byli v důsledku josefínských reforem nuceni přejít k němčině⁵⁰.

⁴⁵ ULIČNÁ, Lenka: Kanaánské glosy. Nový encyklopedický slovník češtiny [online]. 2017 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KENAANSK%C3%89%20GLOS.Y>.

⁴⁶ TYL, Zdeněk: *Řeč a písemnictví českých židů v době přemyslovské*. Naše řeč [online]. 1957, 40 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=4545>.

⁴⁷ Avraham ben Azriel zvaný Chládek stál ve 13. století v čele pražské obce a je autorem rozboru synagogální liturgie *Arugat ha-bosem* (Záhonek balzámu), jehož žák Jischak ben Moše napsal obsáhlé dílo *Or zarua* (Světlo zaseté), komentář k talmudským rituálním předpisům.

⁴⁸ Úryvek včetně odborného výkladu lze najít zde: ULIČNÁ, Lenka: Kanaánské glosy. Nový encyklopedický slovník češtiny [online]. 2017 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KENAANSK%C3%89%20GLOS.Y>.

⁴⁹ ULIČNÁ, Lenka: Kanaánské glosy. Nový encyklopedický slovník češtiny [online]. 2017 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KENAANSK%C3%89%20GLOS.Y>.

⁵⁰ Dáno Dvorským patentem z července 1787. Každý židovský otec, poručník či svobodný muž si musel zvolit pro sebe a svou rodinu německé rodinné jméno a každý jednotlivec německé jméno osobní, dále museli Židé vést všechny úřední záznamy (matriky, obchodní knihy) v němčině a byli nuceni ji používat rovněž při jednání s úřady. Představeným židovské obce pak směl být jen absolvent německé školy. PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, s. 92. ISBN 80-900895-4-2.

Česká slovní zásoba byla obohacena mnoha hebraismy a idišismy. Slova původem hebrejská pronikla do češtiny buď přímo přes jejich židovské uživatele, nebo zprostředkovaně skrze křesťanskou terminologii a jidiš. Velká část slov již zdomácněla (sobota, tábor, balzám, karban, moloch, onanie, satan, pižmo). Mnohé výrazy zůstávají spojeny s Biblií, případně s judaismem (aleluja, ámen, mesiáš, paškál, golem, chanuka, košér, korál, mesiáš, rabín, safír, Talmud, Tóra). Idišismy přejaté z německého argotu mají silnou negativní konotaci (čachrovat, melouch, šmírák, pajzl, šoufl, šábnout), slova vypůjčená přímo z jidiš bývají také expresivně zbarvená (mešuge, hala bala), případně se pojí k židovskému prostředí (jarmulka, kipa, štetl, šoulet, bejgl). Mnohá slova spojená si čeští mluvčí foneticky či gramaticky adaptovali (pádové zapojení, odvozeniny), případně jde o kalky a poloklaky (okurková sezóna)⁵¹. Povolená délka příspěvku nedovoluje pokračovat, nicméně doufám, že pro představu o vzájemném prolínání obou kultur text postačil a stejně tak věřím, že se práce (i její případná pokračování) stanou inspirací facilitátorům.

Použitá literatura

1. KOSMAS: Kosmův letopis český s pokračováními kanovníka Vyšehradského a mnicha Sázavského. Přeložil V. V. Tomek, Praha: Nadání Františka Palackého, 1882, s. 109. Dostupné z: http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/kroniky/kosmuw_letopi_s_cesky.pdf.
2. MŠMT ČR [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/O21/O211/katalogy_zkousek_k_MZ/Katalog_pozadavku_od_2018_z_CJL.pdf.
3. NOVÁK, Jakub: *Zpráva Ibráhíma ibn Jákuba o Slovanech a říši Boleslava I.* Aba.wz [online]. 2005 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: http://aba.wz.cz/zprava_ibrahim_ibn_jakuba_o_slovanech.php. Převzato z knihy *Dějiny českého státu v dokumentech* od Zdeňka Veselého. VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Professional Publishing, 2012. ISBN 978-80-7431-064-5.
4. PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyd. 1. Praha: Sefer, 1993, 430 s. ISBN 80-900895-4-2.
5. Rámcové vzdělávací programy, Národní ústav pro vzdělávání. *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. Copyright © [cit. 24. 05. 2017]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/z/cinnosti/kurikulum-vseobecne-a-odborne-vzdelavani-a-evaluace/ramcove-vzdelavaci-programy?lang=1>.
6. ROTREKL, Zdeněk. Literatura – vězení – doba. In: *Literatura vězení exil*, vyd. 1. Praha: Nadace Readers International, 1997, s. 23. ISBN 80-901813-3-3.
7. ŠKVRŇÁK, Jan: *Relace Ibrahima Ibn Jakuba*. E-středověk [online]. 2010 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <http://www.e-stredovek.cz/view.php?cislocclanku=2010070001.prehled> [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://zpd.nuov.cz/RVP_4_vlna/RVP_8244M01_Hudba_8244P01_Hudba.pdf.
8. TYL, Zdeněk: *Řeč a písemnictví českých židů v době přemyslovské*. Naše řeč [online]. 1957, 40 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=4545>.
9. ULIČNÁ, Lenka: *Staročeské glosy v středověkých hebrejských rabínských textech*. Olomouc 2014, Disertační práce, UK Praha, Filosofická fakulta, Ústav Blízkého východu a Afriky. Dostupné z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/72915/IPTX_2010_1_11210_0_134677_0_103568.pdf?sequence=1.

⁵¹ ULIČNÁ, Lenka: Kenaanské glosy. Nový encyklopedický slovník češtiny [online]. 2017 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KENAANSK%C3%89%20GLOS.Y>.

10. ULIČNÁ, Lenka: Kenaanské glosy. Nový encyklopedický slovník češtiny [online]. 2017 [citováno 5. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KENANSK%C3%89%20GLOSÝ>.

Kontaktní údaje

Mgr. Markéta Zvolánková
Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická
Veleslavínova 42, 301 00 Plzeň
Tel: 724 746 103
email: zvolanko@kcj.zcu.cz